Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi
Ocak 2015 Cilt 4 Sayı 1 (67-96)

SURİYE İÇ SAVAŞI ÜSTÜNE

Armağan Örki*

ÖZET

Bu makale Suriye İç Savaşı'na odaklanmıştır ve tarihini, nedenlerini, gelişimini, mevcut durumunu ve olası sonuçlarını anlamaya çalışmaktadır.

Makale Suriye nüfusunun etnik, dinsel ve politik kültürünün yapısından bahsetmektedir. Bu bilgiler, vatandaşların eğilim ve beklentilerini anlayabilmek için önemlidir. Ayrıca şu an ki İç Savaşı anlayabilmek için takip eden bölüm yakın tarihidir. Tarihi, Osmanlı'nın son dönemlerinden Baas Partisi'ne kadar Fransız mandası, Suriye Cumhuriyeti ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden söz etmektedir. Her dönem politik tepkileri göstermektedir ve bunlar sağlam bir temel oluşturmak için yararlıdır.

Makalenin ana kısmı dördüncü bölümdür ve bu bölüm yediye ayrılmıştır. Arap Baharı ve İç Savaşın nedenleri ve durumu ilk iki bölümdedir. Suriye yönetimine ve muhaliflere yapılan uluslararası destek sonraki iki bölümde detaylandırılmıştır. Sonrasında, mevcut durum (Mart 2015) özellikle basın kaynaklarıyla detaylandırılmıştır. Burada ayrıca savaşın beş tarafıyla ilgili bir başka bölüm bulunmaktadır: Beşşar Esad, Özgür Suriye Ordusu (ÖSO), Demokratik Birlik Partisi (PYD), Irak Şam İslam Devleti (IŞİD) ve El-Nusra. Bölümün sonunda Suriye İç Savaşı'yla ilgili bazı temel öngörülerden bahsedilmiştir. Saddam sonrası Irak ve Arap Baharı sonrası Mısır ve Libya, dış müdahale, yerel güçlerle sonuçlandırılmadan esinlenilmiştir. Son olarak, makalede yalnızca Suriye için değil, özellikle komşuları olmak üzere diğer tüm devletlerle ilgili olası önemli sonuçlardan bahsedilmiştir.

İlgili makale, kitap ve basın kaynakları makalede kullanılmıştır ve İç Savaş'la ilgili bölümlerde güncel bir tablo yapmak farklı basın kaynakları derlenmiştir.

* Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD Doktora Öğrencisi

Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi
Ocak 2015 Cilt 4 Sayı 1 (67-96)

Anahtar Kelimeler: Suriye İç Savaşı, Suriye, Arap Baharı

ABOUT SYRIAN CIVIL WAR

ABSTRACT

This article focuses on Syrian Civil War and tries to understand of its history, reasons, evolution, current situation and possible results.

The article refers to structure of ethnicity, religion and politic culture of Syrian demography. These informations are important to understand to citizens' tendencies and expectations. Also its recent history is the following subject for understanding to current Civil War. Its history mentions from late times of Ottoman to Ba'ath Party, including French mandate, Syrian Republic and United Arap Republic. Each period shows the political reactions and they are helpful for us to constructing a strong basis.

The main body of the article is fourth chapter and it's divided to seven parts. Reasons and situation of Arap Spring and Syrian Civil War are in first two parts. International supporting to Syrian administration and its opposites are detailed in following two parts. Then, current situation (March 2015) is detailed by especially media sources. There's also another part about five sides of the war: Bashar al-Assad, Free Syrian Army (FSA), Democratic Union Party (PYD), the Islamic State of Iraq and the Levant (ISIL) and al-Nusra. Last part of the chapter refers some main predictions of Syrian Civil War. It's inspired from Iraq after Saddam and Egypt and Libya after Arap Spring, intervention from the out, resulting by domestic forces. Finally, the article refers to possible results which are important for not only Syria, also all other countries and especially neighbours.

Relevant articles, books and media sources are used in the article and on parts which are about Civil War, different media sources are collected to do a recent picture.

Key Words: Syrian Civil War, Syria, Arab Spring

1. GİRİŞ

Suriye, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun en büyük coğrafyalarından biri olarak varlığını sürdüren bir cumhuriyettir. Bölgesel anlamda kültürel, diplomatik, politik, ekonomik ve askeri bir güç olarak kabul edilmektedir. Ortalama elli yılı aşkın süredir Baas Partisi tarafından yönetilen Suriye, farklı etnik kökenlerden, farklı din ve mezheplerden oluşan bir nüfusa sahiptir.

Etnik yapısı, din ve kültür durumuna bakılıp yakın tarihinin ele alınacağı bu çalışmada, Arap Baharı olarak bilinen ve Kuzey Afrika ile bazı Ortadoğu ülkelerinde gerçekleşen ayaklanmanın Suriye ve Suriye'nin dış politikasında kapladığı yeri belirlenmeye çalışılacaktır. Demografik yapı, siyasi düşünce akımları ve öngörülerden yararlanılacak çalışmada, süregelen çatışma ortamının nedenleri, etkileri ve sonuçları üstünde durulacaktır.

21. yüzyıla kadar gelinen süreye ilişkin akademik çalışmalara özen gösterip Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı konusuyla ilgili olarak daha çok medya unsurlarına yansıyan tablolardan yararlanılacaktır.

2. ETNİK YAPI, DİN VE POLİTİK KÜLTÜR

2.1. Etnik Yapı ve Din

Suriye'nin %90'ından çoğu Arap, geri kalanı ise Türkmenler'in de bulunduğu Kürt, Ermeni ve diğer gruplardan oluşmaktadır; ancak dinsel açıdan çeşitlilik daha yüksektir: Toplam nüfusun %87'sini oluşturan Müslümanlar'ın %74'ü Sünni, geri kalan grupların ise %10'u Hristiyan olmak üzere Dürzi ve Yahudiler'den oluşmaktadır.[2] Bugünkü rejimin dinsel anlamda meşruiyetini kazanmasında atılan belki de en ilginç adım, Hafız Esad'ın 1970'lerde Şii ulemasının ileri gelen isimlerinden birinden, Nusayriler'in (Kaynak Alevi olarak belirtmiştir) de Müslüman olduğu yönünde fetva almasıdır.[3] Açıkçası, etnik çeşitlilikten ziyade mezhepsel çeşitliliğin daha zinde bir ayrışma aracı olduğunu bu önleme dayanarak vurgulamak olasıdır.

[2] Central Intelligence Agency, *Syria,* https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html, (13.03.2015)
[3] William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi,* İstanbul 2008, s. 444.

Ayrıca, bireylerin yaşadıkları coğrafyayla etkileşimlerini göz önünde tutan çalışmalara istinaden, Suriye'nin bir Ortadoğu ülkesi olmasıyla birlikte Akdeniz ülkesi de olduğunu ve eğer coğrafi/iklimsel etmenlerin siyasal tavır da etkisi olduğu görüşü kabul edilecekse, bir Körfez ülkesinden farklı olabileceğini hatırlatmak yararlı olabilir. Köklü tarihi, etnik çeşitliliği, dinsel ve mezhepsel farklılıkları, uluslararası aktörlerin bölgedeki çıkarları, bölgesel unsurların birbirleriyle ilişkileri kuşkusuz Suriye vatandaşları üstünde kalıcı bir etkiye sebep olmuştur. Bu süreç, kültür dediğimiz, canlı ve değişken olguyu oluşturmuş; bu da birazdan değineceğimiz politik kültürün şekillenmesinde aktif rol almıştır.

2.2. Politik Kültür

Zaman içinde denenip çoğunluk tarafından kabul gören politik kimlik laik Arap milliyetçiliği olmuştur.[4] Bu fikrin geniş kitlelerce kabul edilebilmesindeki en önemli etki, kuşkusuz din ve mezhep ayrımının ortadan kaldırılmasıdır. (Yasal düzlemde kaldırılmış olsa da, tarihi boyunca kimi çatışma ve gösteriler de yaşanmıştır.) Diğer yandan rejimin tüm tebaayı kontrol edebilmesi için de bir araç olarak okunabilmektedir. Tarihsel süreçte Suriye, Arap milliyetçiliğinin ilk çıkış noktası olarak kabul edilebilir. O dönemde Lübnan'ı da kapsayan Suriye'de açılan Amerikan ve Fransız misyoner okullarında eğitim gören Hristiyan Araplar'ın milliyetçilikle tanışıp benimsemeleri, küçük grupların Araplar'ı Türkler'e karşı kışkırtma girişimleri, İttihat ve Terakki ile Türkçülük akımının Araplar'da hissettirdikleri, yabancı destekli Haşimiler'in çabaları Arap milliyetçiliğinin kaynakları olarak görülebilir.[5] Bununla birlikte, bölge tüccarlarının 1850 ve sonrasında Avrupa'ya gerçekleştirdikleri deniz ticareti de milliyetçiliğin bölgeye ulaşmasında etkili olmuştur.[6]

[4] Ertan Efegil, "Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt No: 5, Sayı: 50, 2013, s. 94.
[5] Tom G. Fraser-Andrew Mango-Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 22-24.
[6] Ali Bilgenoğlu, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri,* Antalya 2007, s. 52

Suriye, özellikle Hafız Esad dönemindeki dış gelirlerinden ötürü bir rantiye devlet olarak tanımlanabilmektedir. Her ne kadar Libya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri gibi petrol gelirleri itibariyle ekonomik bir gücü olmasa da, ekonomisinin önemli bir kısmı dış yardımlardan oluşmaktadır. Bunda en büyük etki, İsrail karşısında Arap dünyasının desteği, ardından da İran ile Rusya'nın destekleridir. Ekonomik anlamda değinilmesi gereken bir diğer nokta ise, rejimin özgün liberalleşme çalışmaları sonucu özel sermayenin rejime güdümlü ve bağımlı kılınmasıdır[7]; ki bu durum bugün neredeyse çoğu Körfez ülkesinde görülmemektedir. Ayrıca Suriye'nin yaşamakta olduğu siyasal ve askeri durumdan ötürü, bugünkü temin edebildiği yardımlar da değişiklikler yaşanmaktadır. Buna dayanarak, devletin dışsal gelirlerinde azalma yönünde değişiklikler yaşandığı tahmin edilebilmektedir.

Diğer otoriter ülkelerde olduğu gibi, Suriye'nin bürokrasi ve güvenlik başta olmak üzere yüksek mevkilerinde de patronaj ilişkileri sürdürülmüştür. Çıkar ilişkilerinin sürekli olarak siyasal yaşamda gözlenebilmesi dışında, rejimin eğitim ve öğretim koşullarını iyileştirip üniversite öğrenimini herkese sunması, sayılardan dolayı kalitenin düşmesi bir yana, okulların rejim doktrinini yayması konusunda da aracılık etmiştir.[8]

Özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında kendisini hissettiren Arap milliyetçiliği, Hafız Esad döneminde aile, aşiret ve mezhep gibi geleneksel bağlılıklara yönetimde kendisini terk etmiştir.[9] Hafız Esad'ın ölümü sonrası devlet başkanlığı seçimine aday olabilme yaşı 40'tan 34'e indirilerek Beşşar Esad'ın aday olabilmesi önündeki tek yasal engel de ortadan kaldırılmış[10], böylece ataerkil monarşinin seçim mühendisliği kanalıyla sürdürülebilmesinin önü açılmıştır.

[7] Erdem Demirtaş, *a.g.e.,* s. 163.
[8] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 447.
[9] Abdullah Kıran, "Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt No: 2, Sayı: 1, 2014, s. 99.
[10] Yağmur Şen, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi,* Sayı: 23, 2013, s. 58.

3. YAKIN TARİHİ

Suriye, bulunduğu coğrafya itibariyle farklı uygarlıkların zaman içinde bulunduğu bir ülkedir. Uzun bir süre boyunca farklı yönetimler altında kalan Suriye, bugün yakın coğrafyasında bulunan Irak, Türkiye, Lübnan, İsrail ve Filistin ile aynı veya benzer bir tarihe sahip olmuş; ancak 20. yüzyılda siyasi sınırları tekrar şekillenmeye başlamıştır. Osmanlı öncesi dönemle ilgili olarak Mezopotamya ve İslam tarihi, bölge hakkında yeterli bilginin edinilmesinde yardımcı olacaktır. Suriye'nin yakın tarihine Osmanlı egemenliği altındaki döneminden çıkış, Fransız mandası altındaki süre, Suriye Cumhuriyeti dönemi, Birleşik Arap Cumhuriyeti dönemi ve bugünkü Baas yönetimi ışığında bakmak olasıdır.

3.1. Osmanlı Dönemi

Ortalama 400 yıl civarında Osmanlı egemenliği altında kalan Suriye'nin, Osmanlı egemenliği altında konumuzla ilgili olabilecek en büyük uygulama Tanzimat olarak kabul edilebilir. Bu yenilik hareketi, olası milliyetçi ayaklanmalara önlem şeklinde yorumlanabilir. Ortadoğu'nun Avrupai düzenlemelerle karşılaştığı bu yenilikler, askeri nitelik başta olmak üzere, sosyal ve siyasal hayatı da etkilemiş; böylece 19. yüzyılda nispeten laik ve merkeziyetçi bir sistem coğrafyaya ulaşmıştır.[11] Tanzimat ile eş zamanlı gündeme gelen ve toprak kaybı, savaş ve ayaklanmalarla paralellik gösteren Osmanlılık (Osmanlıcılık), ardından İslamcılık (Ümmetçilik) ve son olarak Türkçülük fikirleri baş göstermiş[12]; ancak 1914'te başlayan ve dört yıl süren savaş sonunda Osmanlı egemenliği Suriye'de son bulmuştur. 1900'lerde kendisini hissettiren Arap milliyetçiliği ve Birinci Dünya Savaşı'na paralel olarak sürdürülen Fransa, İngiltere ve Arap aşiret ileri gelenleri arasında Arabistan Yarımadası başta olmak üzere Osmanlı'nın Ortadoğu toprakları üzerine çeşitli çalışmalar ve pazarlıklar sürdürülmüştür. Daha sonra iktidarı Suud Ailesi tarafından ele geçirilen Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, 1919'da Paris Barış Görüşmeleri'ne katılıp İngiliz veya ABD (Amerika

[11] Philip S. Khoury, "Syrian Political Culture: A Historical Perspective" *Syria Society, Culture and Polity,* Derleyenler: Richard T. Antoun, Donald Quataert, Albany 1991, s. 16
[12] Ali Bilgenoğlu, *a.g.e.*, s. 213

Birleşik Devletleri) desteğiyle Filistin'i de kapsayan bir devletin kurulmasını öngören açıklamalarda bulunmuş; ancak özellikle Fransız muhalefetiyle karşılaşınca Şam'a dönüşünde Sykes-Picot'un (1916), Balfour'un (1917) ve manda sisteminin kabul edilmemesi yönünde çalışma yürütmüş ve başarısız olmuştur.[13]

Bu noktada ayrıca değinme gereği duyabileceğimiz durum, Arap milliyetçiliğinin ayrılıkçılığa yol açmasının İtilaf Devletleri'nin iki lokomotifi İngiltere ve Fransa tarafından İslam kullanılarak desteklenip diğer yandan bugünkü İsrail ve Filistin coğrafyasında Hristiyanlık ve Yahudilik, Lübnan'da Hristiyanlık konusunda çalışmaların yapılmış olmasıdır. Hicaz ve çevresinde Arap kabilelerinin silah altına alınması vatan sevgisi değil, ziyadesiyle dağıtılan altın ile mümkün kılındığı için, Arap milliyetçiliğinin tek başına yapamadığı ayrılıkçılık, askeri ve ekonomik destekle sağlanabilmiş, Suriye'deki Osmanlı kumandanı Cemal Paşa'nın dikkatli tavrı sayesinde, öngörülen Osmanlı ordusundaki Araplar'ın ayaklanması ya da firar girişimi yaşam bulamamıştır.[14] Tam da yeri gelmişken coğrafyanın kaderiyle ilgili olarak bir anekdotu paylaşmak daha kolay fikir edinmeyi sağlayabilir:

"Arap ülkelerine yaptığım ziyaretler sırasında hep aynı argümanı duydum. "Zamanımız var, sabrımız var, tarih bizim yanımızda, Haçlılardan kurtulduk, Türklerden kurtulduk, Britanyalılardan kurtulduk. Sırası gelince Yahudilerden de kurtulacağız." Bunu o kadar sık duymuştum ki, (...) "Affedersiniz ama yanlış anlamışsınız." dedim. "Ne demek istiyorsun? Olan bu." dediler. "Pek de değil. Türkler Haçlılardan kurtuldu, Britanyalılar Türklerden kurtuldu, Yahudiler de Britanyalılardan kurtuldular. Buraya bir sonra gelenin kim olacağını merak ediyorum."[15]

Görüldüğü şekliyle, bölgede Arap milliyetçiliği ve daha sonra hissedilecek olan monarşi ya da sosyalizm, her ne kadar Arap toplumunun kaderini tayin eder gibi bir seyir şansı veriyor olsa da, gerek Osmanlı'dan ayrılma, gerekse sonraki dönemlerde Suriye'de dahil olmak üzere coğrafyanın

[13] Peter Mansfield, *Ortadoğu Tarihi,* İstanbul 2012, s. 264-266.
[14] Tom G. Fraser-Andrew Mango-Robert McNamara, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu,* Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 84-85.
[15] Bernard Lewis, *Tarih Notları,* Ankara 2014, s. 258.

kaderinin tayini genellikle farklı toplum ya da ülkelerce çizilmiştir. Bu aşamadan sonra önce İkinci Dünya Savaşı, ardından Soğuk Savaş'ın etkisi altına giren coğrafyada, darbeler, devrimler, çatışmalar ve savaşlar sonraki yüzyıla kadar sürmüş ve tümünde de üçüncü bir taraf açık ya da gizli özne olarak varlığını hissettirmiştir. 1920'deki Fransız manda döneminden günümüze kadar uzanan süreçte, Suriye'de de uluslararası aktörlerin varlığını ve etkisini inkâr etmek olanaksızdır.

3.2. Fransız Manda Dönemi (1920 - 1946)

Osmanlı'nın egemenliğini fiilen yitirmesi ardından çok kısa bir süreliğine Suriye bağımsızlığını kazanmış olsa da, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'yla karşı karşıya gelen Fransa, işgal ettiği coğrafyada Arap milliyetçiliğinin zayıflatılmasından yararlanılarak harita üstünde belirlenen eyalet sınırlarına dayandırılarak mandasını oluşturmuştur.[16] Manda yönetimi altında Lübnan kurularak Suriye'den ayrıştırılmış ve böylece Arap Müslümanlar ile Arap Hristiyanlar ayrı sınırlarda tutulmuştur; ancak Fransa bununla kalmayarak Alevi ve Dürzi devletlerini kurmuş ve geçen süre içinde egemenliği altındaki devletlerin sınır ve kapsamlarıyla oynama yoluna gitmiştir.[17] Bu manda döneminde farklı grupların Fransa'ya karşı düzensiz birliklerle mücadele ettiği görülmüştür; ancak 1925 yazından 1927'ye kadar Dürziler'in başlattığı bir ayaklanma neredeyse tüm Suriye'de yankı bulmayı başarmıştır.[18] 1940'larda, İkinci Dünya Savaşı'nın dolaylı olarak sebep olduğu açlık, Fransa'nın Almanya tarafından işgali gibi etmenlerin başlattığı ayaklanma ve talepler, birçok kez tarafları tekrar karşı karşıya getirmiş ve şiddetli çarpışmalara neden olmuştur.[19] Suriye Cumhuriyeti, resmen 1946'da bağımsızlığına kavuşmuş olsa da, pratikte bu tarihi daha önce kabul etmek mümkündür. Manda idaresi altındayken Hatay Cumhuriyeti kurulmuş ve sonrasında Türkiye'ye 1939'da katılmış, ayrıca Hatay'la birlikte bazı bölgelere de (eyaletlere) özerklikte tanınmıştır. Lübnan'ı da kapsayan bu manda sistemiyle Fransız egemenliği sürdürülmüş ve devamında Suriye Cumhuri-

[16] Ayşe Tekdal Fildiş, "Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 5, Sayı: 52, 2013, s. 59
[17] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 245.
[18] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 248.
[19] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 254-257.

yeti'ne geçiş yaşanmıştır. Bu dönemin bitmesinde bazı olayların tetikleyici rol aldığının üstünde durulabilir. Şöyle ki, Arap milliyetçiliği Suriye'de hep faaldi ve Haşimi monarşisi de Suriye'de değil, Irak ile Ürdün'deydi. Ayrıca, Fransa'da 1936'da solcu Halk Cephesi'nin iktidara gelişi ve İtalyanlar'ın Akdeniz'deki saldırgan tavırlarının Araplar'da endişeye yol açması da diğer unsurlardı.[20]

3.3. Suriye Cumhuriyeti (1946 – 1958)

Bu süre zarfında seçim ve askeri darbeyle karşılaşan, istikrarsızlıkla boğuşan ve ülke sınırları bugünkü Suriye ile örtüşen Cumhuriyet, 1958'e dek varlığını sürdürmüştür.[21] 1948'de başlayıp iki yıl süren Arap İsrail Savaşı'na taraf olunan bu dönemde, birçok yönetim zorla el değiştirmiştir:

> *"1949'da (...) Hüsnü Zaim kansız bir darbe düzenler; ama o da birkaç ay sonra General Sami el-Hinnevi tarafından devrilip idam edilir. Aralık 1949'da Albay Edip Çiçekli (...)"*[22]

3.4. Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958 – 1961)

Birbirine komşu olmayan Mısır ve Suriye, Baas Partisi'nin etkin girişimleriyle birleşmiş ve Arap milliyetçiliğinin tek çatı altında toplanması adına büyük bir adım atmıştır.[23] Bu dönemde Baas Partisi, Arap milliyetçiliğinin belki de 20. yüzyıldaki en popüler ismi olan Cemal Abdül Nasır (Mısır) ile Arap coğrafyalarını etkilemiştir. Bu süreçte Hafız Esad Kahire'de görevliyken her ne kadar Arap milliyetçiliğine sıcak bakıyor olsa da, iki ülkenin birleşmesinden ve Baas'ın daha sonra Nasır tarafından ortadan kaldı-

[20] Peter Mansfield, *a.g.e.*, s. 291.
[21] Muzaffer Ercan Yılmaz, "Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 3, Sayı: 30, 2011, s. 16.
[22] Hamit Bozarslan, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi,* İstanbul 2014, s. 92.
[23] Zişan Şirin Ayrancı, *Türkiye-Suriye İlişkileri,* (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006, s. 113.

rılmasından rahatsız olmuş ve gizliden tekrar Baas'ın kurulmasına ön ayak olmuştur.[24] Öte yandan bu ülke de varlığını üç yıl kadar sürdürebilmiştir.

3.5. Baas Partisi Dönemi (1961 – Suriye İç Savaşı)

Baas yanlılarının Irak'ta gerçekleştirdiği darbeden feyz alan Suriyeli Baas yanlıları 1961'de darbe yapmış ve günümüze dek uzanan rejimin temellerini atmıştır.[25] Bu dönem ve egemen güçle ilgili genel bilgi şöyle verilebilir:

> *"Suriye'de 8 Mart 1963 Baas devrimi ile iktidar değişimi yaşanmış, o zamana kadar sosyal katmanda marjinal kalmış gruplar bu devrimde rol oynamıştır. Belli ailelerin, ordu mensuplarının ve şehirli siyasetçilerin elinden alınan iktidar kırsal kesimden ve çevreden belirli kesimlerin eline geçti. Bir sosyal ve siyasal gücün yerini yeni bir gücün aldığı ve mevcut hegemonyaya meydan okunduğu göz önünde bulundurulduğunda da Suriye özelinde Baas partisinin ve ideolojisinin bir tarihi blok oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu yeni bloktan da Hafız el-Esad yükselerek Suriye'nin son dönemlerine damgasına vuracak olan devlet adamı olarak tarihe geçecektir. Amacı Arap birliği, mottosu "Birlik, Özgürlük, Sosyalizm" olan Baas Partisi'nin de Suriyecilik'ten nasibini aldığı görülmektedir."*[26]

1961'de iktidara gelen Baas rejimi içinde Hafız Esad, 1970'de kansız bir darbe yapıp devletin başına geçmiştir, ki 1946'dan bu döneme kadar da sekiz ayrı darbe yaşanmıştır.[27] Ayrıca belirtmekte yarar var ki, Baas yanlıları da kendi aralarında görüş ayrılıkları yaşamış, ılımlılara karşı olarak

[24] William L. Cleveland, *a.g.e.*, s. 442.
[25] Galip Çağ-Sami Eker, "Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2013, s. 65.
[26] Tuğçe Ersoy Öztürk, "Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış mı?", *Akademik Orta Doğu*, Cilt No: 7, Sayı: 1, 2012, s. 127
[27] Erdem Demirtaş, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar,* İstanbul 2014, s. 116-117.

içinde Hafız Esad'ın da bulunduğu köktenci, yani Yeni-Baasçılar (Neo Baas) 1966'da bir darbe yapmıştır.[28]

Baas döneminin uluslararası ilişkiler ve askeri operasyonlar dahilindeki en dikkat çekici ayrıntı kuşkusuz 1967'de cereyan eden Altı Gün Savaşları (Haziran Savaşı) olmuştur. 1948'de karşı karşıya gelen taraflar, 1967'de tekrar savaşmış, bunu 1973 Yom Kippur ve 1982 Lübnan Savaşı izlemiştir. 1970'te iktidara gelen Hafız Esad'ın dönemini de kuşkusuz bu olaylar dizisi etkilemiştir.

Suriye bu dönemlerde inişli çıkışlı bir komşuluk politikasına sahip olmuş ve bunu da kendi iç çıkarları için kullanabilmeyi başarmıştır:

"Esad, (...) ülkesini bir güvenlik rejimine dönüştürdü. (...)

Dış tehdit ve ulusal güvenlik Esad rejiminin en güçlü söylemsel araçlarıydı. (...) Suriye topraklarının bir bölümü, Golan Tepeleri, 1967'den beri İsrail işgali altındaydı. Suriye 1973'te Yom Kippur Savaşı'nda Golan Tepeleri'ni geri almaya çalıştıysa da, savaşın sonunda topraklarını genişleten taraf İsrail olmuştu. (...) Irak ve Türkiye gibi komşularıyla sıcak çatışmanın her zaman ihtimal dahilinde bulunduğu gergin ilişkileri vardı."[29]

Fransa yönetimi altında Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan mandalar da, bugünkü İsrail'i kapsadığından, gerek Hafız Esad, gerekse Suriye toplumu bir bütün olarak İsrail karşıtlığını sürdürmüş, özellikle Golan Tepeleri'yle ilgili beklentilere sahip olmuş ve Mısır ile İsrail'in barış imzalamasından (Camp David) son derece rahatsız olunmuştur.[30] Açıkçası hemen hemen aynı tarihlerde, Mısır, Ürdün ve Suriye'nin Filistinli savaşçıların da katıldığı savaşta hep birlikte toprak yitirmesi[31]; ancak Suriye'nin diğerlerine nazaran birden fazla düşmanlık gerekçesi, Batı'yla ilişkileri çok daha iyi olan İsrail karşısında SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ve İran tarafından desteklenmesini kolaylaştırmıştır. Soğuk Savaş sonrası döneme

[28] Peter Mansfield, *a.g.e.,* s. 413.
[29] Erdem Demirtaş, *a.g.e.,* s. 117.
[30] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 448.
[31] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 377.

denk gelen 1990'lı yılların sonlarında iki ülke arasında barış görüşmeleri başlamıştır. Buna karşın tam anlamıyla barışın tesisi inşa edilememiştir.

1970'te Hafız Esad yönetimi sırasında Hristiyanlar'ın da cumhurbaşkanı seçilebileceğine ilişkin anayasada laik bir değişiklik önerisinde bulunulmuş; ancak bu durum ülkedeki Müslüman Kardeşler'in tepkisini çekmiştir.[32] Geçen sürede bu karşıtlık mezhepsel boyuta ulaşmıştır. 1982'de Suriye Baas tarihinin en büyük olaylarından biri yaşanmış ve Müslüman Kardeşler taraflı isyancılar Hama'yı ele geçirince ordu kenti kuşatıp 10,000 ile 35,000 kişiyi öldürmüştür.[33]

1980'lerde Hafız Esad'ın sağlık sorunu sonrasında bir başka rejim veya yönetim değişikliği gündeme gelmiştir. Şöyle ki, Hafız Esad'ın kardeşi, ağabeyine yönelik olarak bazı stratejik yerlere birliklerini yerleştirmiş ve Esad'a bağlı üst subaylarda Şam'da birliklerini konuşlandırmıştır[34]; ancak çatışmaya ramak kala, olası bir başka iç savaş önlenmiştir.

Hafız Esad'ın ölümü sonrasında başa geçen oğlu Beşşar Esad, 2000 yılındaki konuşmasında aralarında Sünni ve Hristiyan ileri gelenlerinin de bulunduğu grubun çağrılarına istinaden siyasal ve ekonomik reformların yapılacağı, yolsuzlukla mücadele edileceği gibi vaatler içeren bir konuşma yapmış ve takip eden aylarda bazı siyasi mahkumların da salınmasını emretmiştir.[35] Papa'nın ziyaretiyle atılan bazı olumlu adımları izleyen süreçte sivil toplum kuruluşlarına yönelik yeni yasaklama, sınırlama, suikast ve tutuklamalar neticesinde Beşşar Esad'ın toplum ve özellikle muhalif çevreler üstünde bir nebze de olsa kurabildiği güven ortadan kalkmıştır.[36] Devam eden süreçte de muhalif gruplar nispeten tek parça hâlinde rejimden haklarını talep etmiş; ancak ziyadesiyle somut bir başarı elde edememişlerdir.

[32] Abdullah Kıran, *a.g.m.,* s. 101.
[33] Erdem Demirtaş, *a.g.e.,* s. 112.
[34] William L. Cleveland, *a.g.e.,* s. 451.
[35] Veysel Ayhan, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Reform ve Devrim Kıskacındaki Esad Rejimi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt No:3, Sayı: 29, 2011, s. 31.
[36] Veysel Ayhan, *a.g.m.,* s. 32.

4. SURİYE İÇ SAVAŞI

Suriye'de hâlen şiddetini sürdüren ve herhangi bir gücün egemenliğini tam anlamıyla sağlayamadığı Suriye İç Savaşı, öncelikle henüz bir ayaklanmayken ele alınacak ve ardından iç savaş irdelenecektir. Bu ikisini takiben Suriye'deki rejim yanlısı dış girişim ve politikalarla, rejim karşıtı olanlar paylaşılacaktır. Bölgedeki son duruma dair bilgiler paylaşılıp olası öngörüler üstünde durulacaktır. Diğer ülkelerden çok daha şiddetli bir devam süreci olarak Suriye İç Savaşı'nın niçin ortaya çıkıp niçin henüz sonlanmadığı hakkında fikir sahibi olmak hedeflenecektir. Ayrıca Suriye'de yaşanan olayların devam etmesi durumundaki olası sonuçlara değinilecektir.

4.1. Arap Baharı

Tunus'ta başlayan Arap Baharı, aynı yılın Mart ayında Suriye'ye sıçradı[37] ve buradaki gösteriler, devamında bir iç savaşa döndü.

Suriye'deki ayaklanma sonrası Türkiye'ye sığınan mülteciler üstünde yapılan bir alan araştırması, genel olarak siyasete toplumsal yaklaşımın ne ölçüde olduğu konusunda daha güncel ve etkili bilgi aktarabilme konusunda yararlı olacaktır. Araştırmacıların Suriye'deki ayaklanmayı başlatan temel faktör sorusuna cevaben katılımcıların neredeyse yarısı otoriter rejimi işaret ederken, bunu takip eden yanıtlar ekonomik sorunlar ve dinsel baskılar olmuştur.[38] Ayaklanmanın ilk aylarında eylemcilerin taleplerini olağanüstü hal yasalarının kaldırılması ve buna bağlı tutukluların salınması, siyasi partilerin yasallaşması ve yozlaşan yerel resmi unsurların ortadan kaldırılması oluşturmuştur.[39] Siyasal ve ekonomik nedenler dışında ayrıca sosyolojik açıdan mezhep vurgusuna değinen görüşlere göreyse tablonun oluşmasındaki faktör şöyle açıklanabilir:

---

[37] Yavuz Güçtürk, *İnsanlığın Kaybı Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu,* Ankara 2014, s. 22

[38] Mehmet Güçer - Sema Karaca - O. Bahadır Dinçer, "Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı Suriyeli Mülteciler Alan Araştırması", *USAK Raporları,* No: 13-04, Ankara 2013, s. 52.

[39] Central Intelligence Agency, *Syria,* https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html, (13.03.2015)

"(...) tarihsel yaşanmışlıklar çerçevesinde kutuplaşan mezheplerin iktidar mücadelesi görünümündedir. Olayların bir tarafında tarihsel süreç içerisinde Sünni kesimden zulüm gördüğünü iddia eden Dürzi, Nusayri ve İsmaili ittifakı, diğer tarafında ise toplumun çoğunluğunu oluşturan ve kırk yılı aşkın bir süredir Nusayri Esed ailesinin diktatörlük rejimi altında zulüm gördüğünü savunan Sünni Müslümanlar bulunmaktadır."[40]

Olaylar henüz tam anlamıyla başlamadan önce, Esad yönetimi, tıpkı Suudi Arabistan'da da yaşandığı gibi yapılan bazı zamları indirme/geri çekme, nakdi yardım gibi rantiye (dağıtma) gücüne dayanan stratejiler izlemiştir.[41]

Olaylar tam olarak, 6 Mart'ta bir grubun Dara'da halkın rejimi devirmek istediğiyle ilgili duvar yazıları yazması ve tutuklanmaları sonrasında gerçekleştirilen eylemlerde polis müdahalesiyle dört kişinin ölümüyle başlamıştır.[42]

2011 Mart ve Nisan'da gerek baskı, gerek uzlaşı araçları rejim tarafından kullanılmış; istifası kabul edilen hükumetin yerine yenisini kurmakla görevlendirilen isimler 19 Nisan'da olağanüstü hâli kaldırmış ve tutuklama ve gözaltıyla ilgili otoriter yasaları iptal etmiştir; ancak bu değişiklikler eylemlerin önüne geçememiştir.[43]

4.2. İç Savaş

Ordusunun çoğunluğu ülkede azınlık konumunda olan Nusayriler'den oluşan Suriye[44], karşı karşıya geldiği iç savaşta iki taraftan biri olmamıştır; çünkü ikiden fazla taraf savaşta rol almaktadır.

---

[40] Aytekin Şenzeybek, "Suriye'de Dürzi - Nusayri - İsmaili ve Sünni İlişkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt No: 6, Sayı: 2, 2013, s. 490.
[41] Yağmur Şen, *a.g.m.,* s. 69.
[42] Oytun Orhan, "Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal - Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz,* Cilt No: 3, Sayı: 29, 2011, s. 9.
[43] Oytun Orhan, *a.g.m.,* s.10.
[44] Erdem Demirtaş, *a.g.e.,* s. 112.

Ayaklanma (veya bugünkü tablo karşısında "iç savaş") Dera'da başladığında sınıfsal veya mezhepsel ayrılıklar yaşanmamış ve muhalifler tek parça hâlinde rejime karşı gelmiştir.[45] Rejime karşı silahlanma ise, otoritenin gösterilerdeki sert ve kanlı tavrına karşılık olmuştur.[46]

İç savaşta önceleri Esad Rejimi ve Esad Rejimi Karşıtları olmak üzere iki ayrı cephe oluşmuş ve toplumun bazı kesimleri taraf olmayı tercih etmemiştir; ancak kısa bir süre içinde bu kargaşa toplumun neredeyse tamamını kapsamış ve herkes ya bir taraf olmak zorunda kalmış ya da çareyi ülkeyi terk etmekte görmüştür. 2015 Mart itibariyle ülkede bulunan silahlı güçlerin sayılarına ilişkin güncel bir akademik yazın ürünü bulunamadığından, medya kuruluşlarının farklı kaynaklardan istifade ederek hazırladıkları rakamlar ve bölgenin sürekli değişen haritasını ilerleyen bölümlerde incelemek iç savaşa ilişkin bilgi edinmede yardımcı olacaktır.

İç savaşa yansıyan bir başka durum ise, uluslararası girişim ve politikaların Suriye ve barındırdığı silahlı güçler üstündeki etkileridir. Genel bir çerçeve çizmemiz gerekirse, Soğuk Savaş döneminden kalma bir eğilim görülebilmektedir. Suriye rejim yanlısı olanlar, Suriye muhaliflerinin yanlısı olanlar diye iki ayrı sınıfa ayırma şansımız olsa da, muhaliflerin farklı çizgilerinden ötürü yardımların boyut ve kapsamı da farklılık göstermektedir.

4.3. Suriye Rejim Yanlısı Uluslararası Girişim ve Politikalar

Suriye'deki rejime yapılan dış destekler, Türkiye'ye sığınan mültecilerin ortalama 4'te 3'üne göre rejimin devrilememesi üstündeki en büyük etkendir.[47]

Suriye'deki rejime yönelik en büyük destekçilerden biri kuşkusuz İran olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı kategori ve ihtiyaçlar nezdinde yardımları yansıyan İran'ın, kendi ülkesinden, Irak ve Afganistan'dan asker getirip Hatay'ın güneyinde Esad güçleri yerine ÖSO'nun (Özgür Suriye

[45] Erdem Demirtaş, *a.g.e.,* s. 166.
[46] Ahmet Bağlıoğlu, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt No: 6, Sayı: 2, 2013, s. 508.
[47] Mehmet Güçer - Sema Karaca - O. Bahadır Dinçer, *a.g.m.,* s. 53.

Ordusu) alt kanatlarından olan Ömer Muhtar Tugayı ve Türkmen Şehitleri Tugayı'na karşı savaştığı gündeme gelmiştir.[48] İran, güvenlik güçlerinin dışında istihbarat birimleriyle de Suriye'ye destek olmakta ve ayrıca hava yoluyla Suriye'ye askeri donanım da sağlamaktadır.[49] Ayrıca Hizbullah (Şii Hizbullahı) lideri Hasan Nasrullah'ta, Suriye'deki olayların yabancı kaynaklı olduğunu ifade etmiştir,[50] askeri anlamda da rejimi desteklemektedir.

Suriye rejim yanlısı en önemli unsurlardan bir diğeri de Rusya'dır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, "terörle mücadele" kapsamında Suriye rejimine yönelik destek sağlandığını açıklamıştır.[51]

Çin'in özerk bölgesi Doğu Türkistan'dan bazı Uygurlar'ın IŞİD'e (Irak Şam İslam Devleti, İslam Devleti, DEAŞ) katıldığı tespit edilmiş olsa[52] da, Çin'in devlet olarak siyasal, ekonomik ve askeri desteği Suriye'ye yöneliktir.[53]

Rusya'nın Suriye'deki askeri üssü, Suriye'nin en büyük silah alıcısı olması ve bölgede ABD etkisini düşürme gayesi; İran'ın Suriye yönetimiyle mezhepsel ortaklığının bulunması ve bunun stratejik önemi; Çin'in Suriye'yle gerçekleştirdiği ticaretin yüksek seviyelerde bulunması ve kendisindeki Ti-

[48] Yılmaz Bilgen, "Esed Türkiye Sınırını İran'a Terk Etti", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/esed-turkiye-sinirini-irana-terk-etti, (16.03.2015)
[49] Will Fulton - Joseph Holliday - Sam Wyer, "Iranian Strategy in Syria", http://www.understandingwar.org/report/iranian-strategy-syria, (22.03.2015)
[50] Osman Atalay, *Suriye Direnişi,* İstanbul 2013, s. 203.
[51] Anadolu Ajansı, *Russia Supplying Weapons to Iraq, Syria – Lavrov*, http://www.aa.com.tr/en/politics/407437--russia-supplying-weapons-to-iraq-syria-lavrov, (22.03.2015)
[52] Fox News, *Chinese Authorities Say Muslim Uighurs have Joined ISIS*, http://www.foxnews.com/world/2015/03/11/chinese-authorities-say-muslim-uighurs-have-joined-isis/, (22.03.2015)
[53] Christina Lin, "Why China Supports Assad: Asian Jihad Hits Syria", http://www.transatlanticacademy.org/node/611, (22.03.2015)

bet veya Doğu Türkistan gibi sorunların gündeme gelmemesi amacıyla Suriye'yi destekledikleri düşünülmektedir.[54]

4.4. Suriye Rejim Karşıtı Uluslararası Girişim ve Politikalar

Suriye ile Türkiye'nin ikili ilişkileri inişli çıkışlı bir düzene sahip olmuş, Arap Baharı'nın Suriye'de baş göstermesiyle birlikte mevcut iktidara (Beşşar Esad yönetimindeki Baas Partisi'ne) ABD ve genel olarak çoğu Avrupa ülkesinin karşı çıkmasıyla, Türkiye de bu yönde politikaları benimsemiştir.[55] Ayrıca Arap Birliği de, ayaklanma birinci yılını doldururken Suriye yönetimiyle ilişkilerin askıya alınması, Şam'daki büyükelçilerin geri çekilmesi, siyasi ve ekonomik yaptırım uygulanması kararı almıştır.[56] Ayrıca Katar Emiri Şeyh Hamad, Suriye'ye yönelik Araplar'dan oluşturulmuş bir güçle askeri müdahaleyi gündeme getirmiştir.[57] Her ne kadar tam bir bütünlük sergilemiyor ve tarafsızlığı da yer yer yansıtıyor olsalar da, Lübnan'daki Dürzilerin ileri gelenlerinden Velit Canpolat, rejim karşıtı fikir sunmuş, Uluslararası Müslüman Alimler Birliği Başkanı Yusuf El Karadavi de destek çağrısında bulunmuştur.[58]

Suriye karşıtlarının genel olarak bölgedeki aktörlerden biri olan IŞİD ya da ondan daha ılımlı yorumlanmaya elverişli görünen El-Nusra'ya değil, ÖSO ve alt grupları ya da PYD'ye (Demokratik Birlik Partisi), yönelik yardımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta IŞİD, kimi zaman Suriye mevcut rejiminden daha büyük bir risk ve tehdit unsuru olarak kendisini hissettirmektedir.

ABD ve beraberindeki koalisyon güçleri, Basra'da konuşlanan uçaklarıyla Irak ve Suriye'de bulunan IŞİD hedeflerini vurduğu bilinmektedir;

[54] Holly Yan, "Syria Allies: Why Russia, Iran and China are Standing by the Regime", http://edition.cnn.com/2013/08/29/world/meast/syria-iran-china-russia-supporters/, (22.03.2015)
[55] Erbil Özdemir, *Ortadoğu Barışında Güvenlik ve İşbirliği Modeli Arayışları,* (Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s. 39
[56] Osman Atalay, *a.g.e.*, s. 228.
[57] Osman Atalay, *a.g.e.*, s. 262-263.
[58] Osman Atalay, *a.g.e.*, s. 282.

ancak Suriye rejimine yönelik etkin bir eylem yapıldığına ilişkin bilgi bulunamamıştır. IŞİD, böylece gerek Suriye'nin, gerekse ABD'nin ortak hedefi olmuştur; ancak bu doğrultuda savaş suçu ya da insanlık ayıbı olarak nitelenebilecek bazı sonuçlarda yaşanmış, örneğin IŞİD'in denetimi altındaki Rakka'ya saldıran Suriye, pazarı ve ABD ise bir okulu vurmayı başarmıştır.[59]

4.5. 2015 İtibariyle Bölgedeki Son Durum

Ayaklanma ve takiben iç savaş başladığından beri ülkeyle ilgili bazı öneriler farklı kesimlerce sunulmuştur. Türkiye, özellikle karşılaştığı yoğun göç dalgasına istinaden tampon bölge fikrini ileri sürmüş; ancak bu öneri gerçekleşmemiştir.

Suriye İnsan Hakları Örgütü'nün 2015 Mart'ta açıklamış olduğu rapora göre Suriye'de bugüne kadar ortalama 175,000'i sivil olmak üzere 211,000 kişi öldü ve bu ölümlerle birlikte diğer suçlarda Esad rejimiyle birlikte El Nusra, PYD, IŞİD gibi bölgedeki diğer aktörlerde pay sahibi.[60]

Bugüne dek diplomasi kanalları da sürekli denenmiştir. Bunların kimisi, bazı grupların bir araya gelerek yaptıkları toplantılardan ibaret olmuş, kimisi uluslararası çevrelerin görüş ayrılıklarından ötürü herhangi bir verimin alınamadığı çalışmalar olarak kalmıştır. Bunların içinde en kapsamlı olanları Cenevre 1 (2012) ve Cenevre 2 (2014) olarak isimlendirilen birinci ve ikinci Suriye Barış Konferansı'dır; ancak sonuç itibariyle ve verim açısından, diğerlerinden fazlaca bir farkı bulunmamaktadır. 2012 Haziran'da BM (Birleşmiş Milletler) desteğinde yapılan ilk görüşmede aralarında Rusya, ABD, Suriye, Türkiye gibi ülkelerinde bulunduğu heyet ölüm, şiddet, insan hakları ihlali konularında Cenevre Bildirisi'ni kaleme almıştır.[61] 2014 Ocak'ta yapılan ve ilkine göre daha yoğun katılımın sağlandığı konferansın

[59] Anadolu Ajansı, *ABD Koalisyon Güçleri Suriye'de İlkokulu Bombaladı*, http://www.aa.com.tr/tr/haberler/426024--abd-koalisyon-gucleri-suriyede-ilkokulu-bombaladi, (22.03.2015)
[60] Al Jazeera, *4 Yılda 211 bin Ölü,* http://www.aljazeera.com.tr/haber/4-yilda-211-bin-olu, (14.03.2015)
[61] İpek Yezdani, "10 Soruda Cenevre II Konferansı", http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25629289.asp, (16.06.2015)

Ocak ve Şubat aylarındaki turlarında da tam anlamıyla bir sonuç elde edilememiştir. 2015 Ocak'ta ise Suriyeli muhalifler Mısır'ın daveti üstüne Kahire'de toplanıp Kahire Bildirisi'ni yayınlamış ve Rusya'da yapılacak olan bir diğer çalışmadan da sonuç elde edilemeyeceğini belirtmişlerdir.[62] 2015 Ocak sonunda Moskova'da gerçekleşen Moskova Suriye Toplantısı olarak anılan görüşmeler ise, genel olarak Cenevre gibi sonuçlanmış; ancak rejimin yansıttığı gibi, olayların terör boyutuna değinilmiştir.[63] Moskova'daki ikinci görüşmenin ise 2015 Nisan'da gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.[64]

Suriye yönetimi egemenliğini elinde bulundurabilmek için diplomatik, ekonomik ve askeri yöntemlere başvurmuştur. Rejim karşıtlarının gerek duydukları desteği zayıflatabilmek için, ÖSO'ya dahil olacağı muhtemel radikalleri serbest bırakmış ve böylece düşmanının itibarını uluslararası kamuoyunda zedelemiştir.[65] Bu, Suriye İç Savaşı'nda belki ufak bir ayrıntı gibi kalan; ancak işlevselliği düşünüldüğünde dikkat çekici bir uygulamadır. Rejim ayrıca ülkenin kuzeyini PYD'ye nispeten bırakırken, radikal gruplarla da yeterince mücadele etmemiş ve böylece ortaya çıkan grupların tümü yer yer kendi aralarında çıkar mücadeleleri için çatışmıştır[66] ve bu hâlen devam etmektedir. Coğrafyada bulunan silahlı güçler arasında herhangi bir "resmî" barışın ya da ittifakın bulunmayışı, tüm grupları birbirlerine karşı potansiyel düşman kılmaktadır. Suriye rejiminin, muhalifler arasındaki ayrımlardan yararlandığı açıkça görülebilmektedir. Bununla birlikte, muhalif gruplarında kendi çıkarlarına yönelik eyleme geçtiği tahmin edilebilmektedir. Dahası, farklı uluslararası aktörlerin de kendi çıkarları doğrultusunda konuya müda-

[62] Alaa Walid Elhamoud Elkidir - Ayşe Sümeyra Aydoğdu, "Suriye Muhalefeti 10 Maddelik Kahire Bildirisi'ni Yayımladı", http://www.aa.com.tr/tr/dunya/455404--suriye-muhalefeti-10-maddelik-kahire-bildirisi-ni-yayimladi, (16.03.2015)
[63] Mohamad Aldaher - Ayşe Sümeyra Aydoğdu, "Suriye'de Barış İçin Moskova İlkeleri Açıklandı", http://www.aa.com.tr/tr/dunya/458188--suriyede-baris-icin-moskova-ilkeleri-aciklandi, (16.03.2015)
[64] Al Jazeera, *İkinci Moskova görüşmeleri 6-9 Nisan'da,* http://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-moskova-gorusmeleri-6-9-nisanda, (16.03.2015)
[65] Ali Semin, "Suriye Krizi, PYD ve 2. Cenevre Konferansı", http://www.bilgesam.org/incele/96/-suriye-krizi--pyd-ve-2--cenevre-konferansi/, (18.03.2015)
[66] Ali Semin, *a.g.m.*

hil olduğu; ancak kimi zaman kendi aralarında bile işbirliği yapamadığı gözlemlenmektedir. Bölünmüş bir muhalefetin Suriye yönetimine karşı etkin bir rol üstlenebilmesi, doğrudan bir dış müdahale olmaksınız olanaksız olarak yorumlanmaktadır.

4.5.1. Taraflar

Şu an da Suriye'de yaşanmakta olan iç savaşın taraflarını Suriye Esad yanlısı birlikler, Özgür Suriye Ordusu, PYD, IŞİD, El-Nusra olarak beş ayrı sınıfa ayrılması mümkündür. Özellikle ÖSO ve El-Nusra içindeki grupların tam anlamıyla koordineli olmadığını ve kimi zaman ayrı hareket edebildiklerini de belirtmek, grupların işleyişlerini anlayabilme konusunda yararlı olacaktır.

Rejimin elinde bulundurduğu güç iç savaş öncesi 300,000 civarındaydı ve bu sayı firar, sığınma ve ölüm gibi olaylardan ötürü 2014 Eylül itibariyle %30 ile 35 arasında düşmüştür.[67] Kabaca 200,000 ordu askerinin bulunduğunu iddia etmek mümkündür; ancak bu sayının içinde ordu askerlerinin dışındaki rejim yanlısı ve doğrudan rejim tarafından yönetilen Ulusal Savunma Gücü ve Ulusal Güvenlik Müdürlüğü güçleri eklenmemiştir. Bunların dışında Suriye Baas Tugayı, Ebu'l Fazıl Abbas Tugayı, Şebbiha milisleri, Acilciler, Arap Milliyetçi Muhafızları, Halkçı Özgür Filistin Cephesi, Husiler ve benzeri yapılanmalarda Suriye'de Esad yanlısı olarak iç savaşta rol almaktadır.

Ayaklanma ve takip eden aylarda ön planda bulunan Özgür Suriye Ordusu olmuştur; ancak muhalif grupların farklılaşmasıyla bu yapılanmanın askeri gücünün çok büyük bir fark yaratabileceğini iddia edemeyiz; ancak yine de bölgede bulunan beş büyük güçten birisi kendisidir. ÖSO'nun sayısına ilişkin güvenilir bir kaynak bulunmamaktadır; çünkü bir şemsiye altında bulunmaktan ziyade yerel güçlerce ifade edilebilmektedir. Diğer yandan Suriye'de 2015 itibariyle bazı bölgeleri kontrol altında tutmakta olup büyük şehirlerde rejime savaşını sürdürebilmektedir. Bu grubun altında yer alan

[67] Sylvia Westall, "Assad's Army Stretched But Still Seen Strong in Syria's War", http://www.reuters.com/article/2014/09/18/us-syria-crisis-military-idUSKBN0HD0M420140918, (14.03.2015)

Harakat Hazm, ABD tarafından da desteklenmiş; ancak El-Nusra karşısında dağılmıştır.[68] Hâlen ÖSO altında bulunan farklı gruplardan bazıları, belli sayılar gözetilerek eğitim, lojistik destek gibi olanaklara sahiptir.[69] 2014'te yapılan bir çalışmada, ÖSO'nun ilk gücünden bugününe nasıl geldiğine ilişkin fikir edinilebilir. 2014 Nisan'da Türkiye'ye sığınan eski ÖSO üyesi olan 50 kişiyle yapılan çalışmada, katılımcıların yarısından fazlasının savaşı kazanamayacakları hissine sahip oldukları, yarısına yakınının grup içinde disiplinin bulunmadığına inandığı gibi sebeplerle ÖSO'dan ayrıldıkları ifade edilmiştir.[70] ÖSO lideri Cemal Maruf'un 2014 Kasım'da beraberindeki 14,000 askerle Halep'ten çekildiği ve kendisinin de Türkiye'ye geçtiği ayrıca basına yansımıştır.[71]

PYD, Suriye'nin kuzeyinde yer yer kontrolü sağlayan siyasal bir partidir. YPG (Halk Koruma Birlikleri), PYD'ye ait silahlı uzantıdır. PKK ile benzerlikler taşımaktadır. Suriye'nin kuzeyini kontrol altına alıp ayrı bir yönetim kurulmasına ilişkin açıklamaları mevcuttur. Gerek El-Nusra, gerekse ÖSO ile çatışmış; ancak ziyadesiyle Ayn-el Arab/Kobani çevresinde ABD ve Kuzey Irak Peşmerge güçlerinin de katılımıyla IŞİD ile girdiği çatışmalarla uluslararası kamuoyunda kendisinden bahsettirmiştir. Suriye geçici hükumetinin Savunma Bakanı Selim İdris, PYD'nin ayrı bir devlet kurma amacı içinde bulunduğunu, mevcut rejimle ilişkilerinin devam ettiğini ve bu nedenle de güven tesis edemediklerini beyan etmiştir.[72]

Bölgede aktif olan bir diğer örgüt ise IŞİD'dir. Irak'ta da faaliyet gösteren köktendinci örgüt, hemen her aktörle çarpışmaktadır. CIA Direktö-

[68] Milliyet, *ABD Şimdi Kimi Eğitip Donatacak?,* http://www.milliyet.com.tr/abd-simdi-kimi-egitip-donatacak-/dunya/detay/2023211/default.htm, (14.03.2015)
[69] Milliyet, *Eğit-Donat 15 Mart'ta Başlıyor,* http://www.milliyet.com.tr/egit-donat-15-mart-ta-basliyor-gundem-2026884/, (14.03.2015)
[70] Vera Mironova - Loubna Mrie - Sam Whitt, "Why are Fighters Leaving the Free Syrian Army?", http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/05/12/why-are-fighters-leaving-the-free-syrian-army/, (14.03.2015)
[71] Murat Yetkin, "Özgür Suriye Ordusu Halep'i Terk Etti, Lideri Türkiye'ye Kaçtı", http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/ozgur_suriye_ordusu_halepi_terk_etti_lideri_turkturki_kacti-1233637, (14.03.2015)
[72] Yılmaz Bilgen, "'PYD'ye Güvenmiyoruz'", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/pydye-guvenmiyoruz, (22.03.2015)

rü'nün ifadesiyle örgütte 90'dan fazla ülkeden en az 20,000 savaşçı mevcuttur.[73] IŞİD'in bölgedeki üstünlüğü ve uygulamaları özellikle Batı'da geniş yankı uyandırmış, ABD'nin Esad'ın düşürülmesi önceliği ikinci plana itilerek, öncelik IŞİD'e verilmiştir.[74] Ayrıca Suriye'deki mevcut rejimin özellikle IŞİD'e yönelik müdahalede bulunmadığı, IŞİD'in yarattığı atmosferde diğer muhaliflerle daha iyi baş edebildiği yönünde de kaynağı belirsiz bilgiler mevcuttur.

El-Nusra ise El Kaide'ye bağlı bir diğer unsur olarak Suriye'deki savaşın taraflarından bir başkasıdır. Örgüt sözcüsünün açıklamasına göre, IŞİD ile farkları, itikat mezhep ayrımından kaynaklanmaktadır ve IŞİD'i sapkın bir örgüt olarak tanımlamakta olup Esad rejimi sonrasında ülkeyi yönetme gayeleri bulunmamaktadır.[75]

Beş ana gücün dışında ayrıca kimi zaman tarafsız eyleme geçen grupların varlığı da ret edilemez. Neredeyse tamamı farklı bir dış etkence desteklenen silahlı gruplar, birbirlerinden ya da farklı noktalardan (Irak Ordusu gibi) edindikleri "ganimetleri" sayesinde güçlerini sürdürebilme olanağı bulmaktadır. Yetkili kurumların açıklamalarına göre, Suriye İç Savaşı'nın çıktığı günden beri her ne kadar çevre ülkelere sığınan ya da teslim olan kimseler bulunsa da, yabancı uyruklular da bu savaşa bizzat katılmayı sürdürmektedir.

[73] Reuters, *U. S. CIA Chief Says Social Media Greatly Amplifies" Terror Threat,* http://www.reuters.com/article/2015/03/13/usa-security-brennan-idUSL1N0WF1JS20150313, (16.03.2015)
[74] Al Jazeera, "*Esed'le Doğrudan Görüşmeyiz",* http://www.aljazeera.com.tr/haber/esedle-dogrudan-gorusmeyiz, (16.03.2015)
[75] Yılmaz Bilgen, "Nusra Sözcüsü: IŞİD ile İttifak Yapmayız", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/nusra-sozcusu-isid-ile-ittifak-yapmayiz, (22.03.2015)

4.6. Öngörüler

Suriye'deki kurulması ideal olan yönetim şekli, Türkiye'deki sığınmacıların yarıdan fazlasına göre demokratik bir rejim iken, ikinci sırayı İslam'a uygun bir yönetim almaktadır.[76]

Suriye'deki mevcut iktidarın sürdürülebilmesi adına ileri sürülen fikirler, Arap Baharı'nın mevcut örnekleri üstünden şekillenmektedir. Suriye'deki Beşşar Esad liderliğindeki otoriter rejim, kötünün iyisi gibi bir algı oluşturma konusunda yetkindir. Bunun sebebini rejimin laik ve Arap milliyetçisi kimliğine bağlamak mümkündür; çünkü farklı bir rejim, Saddam sonrası Irak veya Mısır'da olduğu gibi farklı kutupların birbirleriyle daha kanlı mücadeleye girişeceğine işaret etmektedir. Her ne kadar mevcut gücün, iktidara geldiğinden bu yana demokratikleşme adına bariz somut adımlar atmaması ve demokratik talepleri gerektiğinde kanlı bir şekilde bastırması alışılagelen demokrasi süreciyle uyuşmasa da, bölge ve ülke istikrarı açısından kabul edilebilir bir paya da sahiptir. Bu meşruiyetin sağlanmasında, kuşkusuz Mısır'da net bir kazanımın oluşmaması, Libya'da ise daha keskin sınırların belirmesi gösterilebilir.

Bölgeyle ilgili bir diğer öngörü ise dış müdahale seçeneği olmuştur; ancak 2015 itibariyle bu seçeneğin rafa kaldırıldığı fikrini rahatça söylemek mümkün olmuştur. Rusya, Çin ve İran'ın tepkisi ile Rusya ve Çin'in BM Güvenlik Konseyi'ndeki oylamalarda Suriye rejimi lehine oy vermesi[77], BM nezdinde bir çalışmayı önlemiştir.

Sorunun kendi iç dinamikleri aracılığıyla çözülebilme olasılığı bulunmamaktadır. Bunun nedeni, farklı aktörlerin, farklı taraflara, farklı şekillerde yardım ve desteğinin bulunmasıdır. Diğer yandan, ikiden fazla tarafın bulunması ve önemli görünen tarafların bile tam bir birliktelikle hareket edebilme kabiliyetinden yoksun oluşu, ülkedeki iç savaşı sürekli kılan bir kısır döngüye yol açmaktadır. Yerel güçler, bölgelerini ancak koruyabilirken, ulusal çapta farklı gruplar kimi ittifaklar yapmakta ve bu ittifaklarda kimi zaman parçalanmakta ya da şekil değiştirmektedir. Güç dengesinin dış

[76] Mehmet Güçer - Sema Karaca - O. Bahadır Dinçer, *a.g.m.,* s. 55.
[77] Abdullah Kıran, *a.g.m.,* s. 103.

kaynakların da etkisiyle sürekli değiştiği bir ortamda mutlak bir çözümün kısa sürede sağlanabilmesini beklemek doğru olmayacaktır.

Ayrıca Suriye, Arap Baharı'nın etkisi altına giren ülkelere göre çok daha sağlam bir refleks geliştirmeyi başarmış ve 2011'den bugüne egemen güç olmayı sürdürebilmiştir. Bundaki sebep ise Baas Partisi ile Suriye Ordusu arasındaki bağ olarak gösterilebilir.[78]

5. SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı ardından Suriye ve çevre coğrafyası üstünde tekrar şekillendirme çalışmaları yürüten Fransız ve İngiliz dış politikası, coğrafyadaki siyasi otoritelerin bugün hâlen kırılgan bir yapıya sahip olmasının nedeni olarak gösterilebilir.[79]

Suriye'de Arap Baharı'nın domino etkisiyle başlayan ayaklanma, devamında şekil, kapsam ve etkisini değiştirerek bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu sürecin insani ve maddi bilançosu oldukça ağırdır. Yüzbinlerce insanın ölümü ve çok daha fazlasının yaralanması dışında 2015 Mart itibariyle nüfusun yarısı yerinden olmuş, hastanelerin %36'sı ve neredeyse 4000 okul yıkılmış, 290 tarihi ve kültürel miras zarar görmüş, 348 cami ve 98 kilise yıkılmış veya zarar görmüştür.[80]

Unutmamak gerekir ki, Suriye'de yaşanan bu savaşın etkileri doğrudan ya da dolaylı olarak diğer ülkeleri de etkilemiştir ve hatta başka ülke vatandaşlarının bile ölümüne yol açmıştır. Ayrıca, gerek Suriye'de yaşayanlar, gerek iltica edenler veya yasadışı yollardan terk edenler ile bunların çocuklarının da psikolojisinin ne yönde bozulduğu tahmin edilebilmektedir. Travma sonrası stres bozukluğunun Suriye ve mülteci alan ülkeler üstündeki

[78] Robert Fisk, "Syria Revolution Four Years on: Don't Bet Against President Assad", http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-revolution-four-years-on-dont-bet-against-president-assad--a-ruler-willing-to-see-his-country-destroyed-so-long-as-he-can-cling-to-power-10104945.html, (18.03.2015)
[79] Ayşe Tekdal Fildiş, *a.g.e.*, s. 61
[80] Diana Al Rifai - Mohammed Haddad, "What's Left of Syria?", http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/left-syria-150317133753354.html, (22.03.2015)

etkisinin dışında bir diğer kaygı verici ve etkileri büyük olasılık uzun vadede çok daha güçlü hissedilecek olan durum, yasal ya da yasadışı yollarla mülteci olan Suriyeliler'in bulundukları ülke toplumlarıyla karşılaşacakları durumdur. Farklı kültür, din, mezhep, etnik köken gibi durumlar ve bunlara ek olarak yaşanılan travma ve sosyoekonomik durum, tarafları karşı karşıya getirme gücüne sahiptir. Bununla ilgili örnekler de bulunmaktadır. Bu bağlamda hem fuhuş, hem dilencilik veya gasp gibi vakalar, hem üretim maliyetlerinin düşürülmesi amacından doğan işsizlik, hem de travma sonucu yaşanması olası psikolojik durum, Suriye ve ilgili ülkeler için endişe verici bulgulardır. Bunlara ek olarak, ticaret hacimlerindeki potansiyel düşüş ve kültürel etkileşimin getirdiği çatışma ortamı da diğer önemli iki başlık olarak Suriye ve ilgili ülkeleri etkileyebilecektir.

Suriye, hem bir Ortadoğu, hem de bir Akdeniz ülkesi olarak bulunduğu konum itibariyle stratejik bir öneme sahiptir. İstikrarsız veya iç savaşın sürdüğü bir Suriye'nin etkisi, Somali'deki ya da Burma'daki iç sorunlardan çok daha etkileyici okunabilir. Suriye'nin üniter yapısının bozulması bir yana, bölgede yeşerip çevre ülkeleri de tehdit eden IŞİD ya da benzeri grupların güçlenmesi ve egemenlik alanlarını arttırması birçok açıdan endişe yaratmaya elverişlidir. Her ne kadar realizm veya pragmatizm ile açıklama durumu olsa da, uzlaşma yolunu benimseyip en kısa sürede şiddet olaylarının bitirilmesi hayati önem taşımaktadır. Kuşkusuz yalnızca Suriye rejimine değil, aynı zamanda bölgedeki silahlı gruplara ya da bu öznelerin birine veya bir kısmına bir şekilde yardım ederek çok daha büyük yıkımlar yaşanmasına neden olan uluslararası aktörler de, bugüne kadar uyguladıkları politikaları tekrar gözden geçirmeye mecburdurlar.

KAYNAKÇA

Al Jazeera, *4 Yılda 211 bin Ölü,* http://www.aljazeera.com.tr/haber/4-yilda-211-bin-olu, (14.03.2015)

Al Jazeera, "*Esed'le Doğrudan Görüşmeyiz",* http://www.aljazeera.com.tr/haber/esedle-dogrudan-gorusmeyiz, (16.03.2015)

Al Jazeera, *İkinci Moskova görüşmeleri 6-9 Nisan'da,* http://www.aljazeera.com.tr/haber/ikinci-moskova-gorusmeleri-6-9-nisanda, (16.03.2015)

Aldaher, Mohamad – Aydoğdu, Ayşe, Sümeyra, "Suriye'de Barış İçin Moskova İlkeleri Açıklandı", http://www.aa.com.tr/tr/dunya/458188--suriyede-baris-icin-moskova-ilkeleri-aciklandi, (16.03.2015)

Anadolu Ajansı, *ABD Koalisyon Güçleri Suriye'de İlkokulu Bombaladı*, http://www.aa.com.tr/tr/haberler/426024--abd-koalisyon-gucleri-suriyede-ilkokulu-bombaladi, (22.03.2015)

Anadolu Ajansı, *Russia Supplying Weapons to Iraq, Syria – Lavrov*, http://www.aa.com.tr/en/politics/407437--russia-supplying-weapons-to-iraq-syria-lavrov, (22.03.2015)

Atalay, Osman, *Suriye Direnişi,* İstanbul 2013

Ayhan, Veysel, "Suriye'de İktidar Mücadelesi: Reform ve Devrim Kıskacındaki Esad Rejimi", *Ortadoğu Analiz*, Cilt No:3, Sayı: 29, 2011

Bağlıoğlu, Ahmet, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt No: 6, Sayı: 2, 2013

Bilgen, Yılmaz, "Esed Türkiye Sınırını İran'a Terk Etti", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/esed-turkiye-sinirini-irana-terk-etti, (16.03.2015)

Bilgen, Yılmaz, "Nusra Sözcüsü: IŞİD ile İttifak Yapmayız", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/nusra-sozcusu-isid-ile-ittifak-yapmayiz, (22.03.2015)

Bilgen, Yılmaz, "'PYD'ye Güvenmiyoruz'", http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/pydye-guvenmiyoruz, (22.03.2015)

Bilgenoğlu, Ali, *Osmanlı Devleti'nde Arap Milliyetçi Cemiyetleri*, Antalya 2007

Bozarslan, Hamit, *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi,* İstanbul 2014

Çağ, Galip; Eker, Sami, "Ortadoğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak", Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Çankırı, 2013

Central Intelligence Agency, *Syria,* https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html, (13.03.2015)

Cleveland, William L., *Modern Ortadoğu Tarihi,* İstanbul 2008

Demirtaş, Erdem, *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar,* İstanbul 2014

Efegil, Ertan, "Suriye ve Lübnan'ın Dış Politikalarını Etkileyen Faktörler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt No: 5, Sayı: 50, 2013

Elkidir, Alaa, Walid, Elhamoud, - Aydoğdu, Ayşe, Sümeyra, "Suriye Muhalefeti 10 Maddelik Kahire Bildirisi'ni Yayımladı", http://www.aa.com.tr/tr/dunya/455404--suriye-muhalefeti-10-maddelik-kahire-bildirisi-ni-yayimladi, (16.03.2015)

Fildiş, Ayşe, Tekdal, "Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 5, Sayı: 52, Ankara, 2013

Fisk, Robert, "Syria Revolution Four Years on: Don't Bet Against President Assad", http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-revolution-four-years-on-dont-bet-against-president-assad--a-ruler-willing-to-see-his-country-destroyed-so-long-as-he-can-cling-to-power-10104945.html, (18.03.2015)

Fox News, *Chinese Authorities Say Muslim Uighurs have Joined ISIS*, http://www.foxnews.com/world/2015/03/11/chinese-authorities-say-muslim-uighurs-have-joined-isis/, (22.03.2015)

Fraser, Tom, G.-Mango, Andrew-McNamara, Robert, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011

Fulton, Will – Holliday, Joseph – Wyer, Sam, "Iranian Strategy in Syria", http://www.understandingwar.org/report/iranian-strategy-syria, (22.03.2015)

Güçer, Mehmet – Karaca, Sema – Dinçer, O. Bahadır, "Sınırlar Arasında Yaşam Savaşı Suriyeli Mülteciler Alan Araştırması", *USAK Raporları,* No: 13-04, Ankara 2013

Güçtürk, Yavuz, *İnsanlığın Kaybı Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu,* Ankara, 2014

Kıran, Abdullah, "Arap Baharı, Suriye ve Demokratik Dönüşüm Beklentileri", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt No: 2, Sayı: 1, 2014

Lewis, Bernard, *Tarih Notları,* Ankara 2014

Lin, Christina**,** "Why China Supports Assad: Asian Jihad Hits Syria", http://www.transatlanticacademy.org/node/611, (22.03.2015)

Mansfield, Peter, *Ortadoğu Tarihi,* İstanbul 2012

Milliyet, *ABD Şimdi Kimi Eğitip Donatacak?,* http://www.milliyet.com.tr/abd-simdi-kimi-egitip-donatacak-/dunya/detay/2023211/default.htm, (14.03.2015)

Milliyet, *Eğit - Donat 15 Mart'ta Başlıyor,* http://www.milliyet.com.tr/egit-donat-15-mart-ta-basliyor-gundem-2026884/, (14.03.2015)

Mironova, Vera – Mrie, Loubna – Whitt, Sam, "Why are Fighters Leaving the Free Syrian Army?", http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/05/12/why-are-fighters-leaving-the-free-syrian-army/, (14.03.2015)

Orhan, Oytun, "Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı?: Toplumsal - Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Türkiye", *Ortadoğu Analiz,* Cilt No: 3, Sayı: 29, 2011

Özdemir, Erbil, *Ortadoğu Barışında Güvenlik ve İşbirliği Modeli Arayışları,* (Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013

Öztürk, Tuğçe, Ersoy, "Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış mı?", *Akademik Orta Doğu,* Cilt: 7 , Sayı: 1, 2012

Philip, S. Khoury, "Syrian Political Culture: A Historical Perspective" *Syria Society, Culture and Polity,* Derleyenler: Richard T. Antoun, Donald Quataert, Albany, 1991

Reuters, *U. S. CIA Chief Says Social Media Greatly Amplifies" Terror Threat,* http://www.reuters.com/article/2015/03/13/usa-security-brennan-idUSL1N0WF1JS20150313, (16.03.2015)

Rifai, Al, Diana – Haddad, Mohammed, "What's Left of Syria?", http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/left-syria-150317133753354.html, (22.03.2015)

Semin, Ali, "Suriye Krizi, PYD ve 2. Cenevre Konferansı", http://www.bilgesam.org/incele/96/-suriye-krizi--pyd-ve-2--cenevre-konferansi/, (18.03.2015)

Şen, Yağmur, "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi,* Sayı: 23, 2013

Şenzeybek, Aytekin, "Suriye'de Dürzi - Nusayri - İsmaili ve Sünni İlişkileri", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, Cilt No: 6, Sayı: 2, 2013

Şirin Ayrancı, Zişan, *Türkiye-Suriye İlişkileri,* (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2006

Westall, Sylvia, "Assad's Army Stretched But Still Seen Strong in Syria's War", http://www.reuters.com/article/2014/09/18/us-syria-crisis-military-idUSKBN0HD0M420140918, (14.03.2015)

Yan, Holly, "Syria Allies: Why Russia, Iran and China are Standing by the Regime", http://edition.cnn.com/2013/08/29/world/meast/syria-iran-china-russia-supporters/, (22.03.2015)

Yetkin, Murat, "Özgür Suriye Ordusu Halep'i Terk Etti, Lideri Türkiye'ye Kaçtı", http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat_yetkin/ozgur_suriye_ordusu_halepi_terk_etti_lideri_turkturki_kacti-1233637, (14.03.2015)

Yezdani, İpek, "10 Soruda Cenevre II Konferansı", http://www.hurriyet.com.tr/dunya/25629289.asp, (16.06.2015)

Yılmaz, Muzaffer, Ercan, "Suriye: Süreklilik ve Değişimin Çatışması", *Ortadoğu Analiz,* Cilt: 3, Sayı: 30, Ankara, 2011